



## SUUR JA VÄIKE

*„Küll ma tervitan Mirjamit,” hõikasin tagasi. „Meie kõikide Mirjamit.”  
Kui tagasi vaatasin, seisis ta veel vanal kohal ja vaatas mulle järele.  
Surusin kõigest jõust pedaalidele. – Hea, et vähemalt tema usub, et Mirjam on  
seal kuski, mõtlesin. – Võib-olla ta ongi siiski kuski seal ... teisel pool seda kõike.*

B. Kangro, Keeristuli.  
Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1969, lk 110.

**Meelis Friedenthal. Inglise keel.  
Tallinn: Varrak, 2016. 208 lk.**

Juhtusin korraga tegelema Meelis Friedenthali ja Bernard Kangro romaani-odega ning otsustaval hetkel said kahe autori tekstid mu peas kokku. Kangro loomingus kordub Mirjami kuju, ta kehastub ideaaliks, tema suunas liikumine ei saa kunagi päriselt lõppeda ja ta on samas kättesaamatu. Friedenthali romaanis „Inglise keel” pole Mirjam ideaalnaine, aga peategelase Joonase jaoks ikkagi „teisel pool seda kõike” varjusolev eesmärk. Friedenthali ja Kangrot seob veel selgemalt see, et nad kirjutavad Tartust ning mõlemad mõjutavad väga tugevalt Tartu kuvandit eesti proosas. On kiusatus veidi liialdades väita, et Tartu on eestlaste jaoks unenäoline tänu Kangrole ja õudseks on ta viimastel aastatel muutunud tänu Friedenthalile. Kangro tootlikkusele pole Friedenthal esialgu järele jõudnud. Kangrol on suur Tartu romaanide sari ja palju muid tekste ning ta pretendeerib „suure” kirjaniku positsioonile. Friedenthal on oma kolme romaaniga esialgu ikkagi „väike”, kuigi kas igas mõttes, seda peab mõtlema ja vaatama.

Mõistlik arvustaja hoiab muidugi tekstid lahus ning hoidub juhuslikult tekkinud seostest, kuigi need võivad käituda sama saatuslikult kui juhuslik trükiviga. Kas „Inglise keel” on tee-

kond läbi Tartu Mirjami suunas? Tuleb tunnistada, et teistsugused üldistused pakuvad end ilmsemalt välja. Aga päris kõrvale ei pea seda küsimust heitma, Mirjamile ja Tartule keskenduv tõlgendus on võimalik. Seda võimalust ma alljärgnevalt väga palju edasi ei arenda, jäägu ta aga taustale alles, võib-olla on see millekski hea.

Siinse arvustuse kirjutamise ajaks on ilmunud esimesed vastukajad „Inglise keelele” ajakirjanduses ja blogides. Neid on lühikese aja jooksul ilmunud õige palju. Vastuvõtt on üldjoontes sõbralik ja vaheldub rõõmuhoisetest kriitiliste mõtteavaldusteni. Mitmes kirjutises tuuakse eraldi esile romaani lühidus. Näiteks ütleb Peeter Helme: „...nagu „Mesilasi”, vaevab sedagi raamatut peamiselt vaid üks häda – ta saab liiga ruttu otsa!”<sup>1</sup> Tekib küsimus, miks see peaks olema häda ja kas Helme selle lausega tegelikult mingit olulist häda silmas peabki. Lühiromaanide traditsioon viimase poole sajandi eesti kirjanduses sisaldab „Inglise keelest” lühemaid tekste, mis pole märkusi kvantiteedi kohta põhjastanud. Miks siis nüüd? Oletan, et „Inglise keele” retseptisoonis korduvatele tähelepanekutele võiks leida

<sup>1</sup> Peeter Helme soovib. Meelis Friedenthal – „Inglise keel”. – Kultuur. <http://kultuur.err.ee/v/kirjandus/b6a71875-c575-45e9-9d4b-1a0f730477f2/peeter-helme-soovit> (15. IX 2016).

kolm omavahel seotud seletust: esiteks – pärast „Mesilaste” menu on Friedenthaltalt hakatud ootama uut suurt eesti romaani. Teiseks – „Inglite keel” on raamat, mis räägib totaalset raamatust. See pole väliselt suur, aga olemuslikult suurem kui kõik teised. Kolmandaks – Friedenthal on suure romaani ehituskivid siiski kasutusele võtnud, aga kokku pressinud nad väikesesse vormi.

Suure mahutamise väikesesse köidab mind praegu eriti. See ei pea olema üldine kirjanduslik ideaal, aga ma kaldun imetlema Friedenthali töö lõpptulemust. Ettevõtmine on korda läinud ning tekst mõnuga loetav, kuigi võiks ju oodata, et pressimistehnika tulemus on liigne tihedus ning sellest tulenev segasus. „Inglite keel” on klassikalise romaani kombel mitmekihiline, siin on mitu teemat, mitu tegevusaega, palju tegelasi ja tähtsaid mõtteid, koormate kaupa taustatekste, ajaloolisi fakte ning prototüüpe – ja ikkagi mahub romaan kaante vahele ära ja hakkab elama.

Õnnestumise üheks tagatiseks on see, kuidas Friedenthal on siin tulnud toime ajaplaanidega. Tegevusajad ja sellega koos ka vaatepunktid vahelduvad kergesti, peatükid on lühikesed ja iga uus peatükk toob kaasa hüppe ajas. Ja mitte ainult seda, analepsised sähvivad ka peatükkide sees, tihti meenutatakse midagi, meenutused võivad lahti hargneda omaette lugudeks. „Inglite keel” nõuab lugejalt tähelepanelikkust, kuid kui see on olemas, siis on tekst oluliste probleemideta jälgitav. Jälgitavuse saavutab Friedenthal lihtsate võtetega. Aegade näiline virvarr on kindla käega korrastatud. Laias laastus rühmituvad erinevad tegevusajad kolmeks: olevik, lähiminevik (1980. ja 1990. aastad) ning XVII sajand. Olevik on põhiaeg – seda on kõige rohkem, olevik on esitatud kõige lineaarsemalt ning tagasivaated lähemasse ja kaugemasse minevikku hakkavad toimima põhiaja narratiivi seletusena, kuigi neil on olemas ka autonoomsus. Olevikus tegeletakse paberi vesimärkide koguga, lähiminevikus esitatakse armastuslugu, kaugemas minevikus räägitakse lugu paberiveskist ja

selle ümber toimunud. Ja mis eriti oluline – igas ajas tegeletakse ühe ja sama raamatuga, kuhu koonduvad kokku (või õigemini – kust paiskuvad laiali) erinevad jõujooned ja lood. Ka inglite keele leiab sellest raamatust, millest raamat „Inglite keel” räägib.

Lugeja pannakse mõtlema ühele raamatule ja liikuma koos Joonasega põhi-ajas. Peategelasi on romaanis – sõltuvalt sellest, kuidas peategelast määratleda – üks kuni kuus, nendest esimene on Joonas. Temaga tuleb kaasa liikuda, tema käigud kadunud asjade ja inimeste otsinguil käivitavad süžee, Joonas alustab ja lõpetab romaani. Ta pole samas siiski kangelane, kellele oleks allutatud romaani kõik tähendused. Nagu äsja öeldud, koondumispunkt ei ole päriselt üheski tegelases, vaid ühes ja ainsas raamatus. Tegelased asetuvad ümber selle ja hakkavad omavahel seostuma. Salomon Maius teeb oma raamatut ja keegi peab teda selle tegemise eest hoiatama. Mirjam loeb raamatut ja keegi peab tedagi hoiatama või lugemisest päris eemal hoidma. Mirjam ja Maria kuuluvad kokku raamatu kaudu, Villu ja Titivillus ja nimetud vanamehed näivad olevat üksainus aegadeülene tegelane, kes on elu saanud seoses raamatuga. Kõigi ja kõige seostumine pole „Inglite keeles” mitte ainult tehniline võte, kokkukuulumisest sügavamas mõttes romaan räägibki. Ja räägib veel millestki. Kui mõelda korraga Friedenthali kolmele romaanile, mis on ju omajagu erinevad, siis paistab, et tema põhiteemaks on erinevates variantides see, kuidas olemise kõikehõlmavasse tervikusse (ehk siis totaalsetesse süsteemi) siseneb viga, haigus. Tundub, et ka Maiuse raamatusse on sattunud saatuslik viga, mis muudab inglid deemoniteks. Kuigi täpselt ei öelda, kust viga otsida, on võimalik siiski asjakohane tähele panna, et Maius nõustub vesimärgiga, kus on selgitav tekst *via aurea* (lk 76), raamatus, mida uurivad Asta ja Eino Aaron, on aga vesimärgil kiri *via difficilis*. Need kirja variandid käivad aga ikka kokku: „Kuldsel teel kõndida on küll raske, aga võimalik” (lk 60).

Friedenthal suudab hästi hallata korduvaid-varieeruvaid tegelasi, teemasid, motiive, samuti vihjeid ja ütleмата-jätmissi. Nii loob ta kõhedusttekitavat atmosfääri, paotab ust, mille taga on mingi muu maailm, mis seob kokku siin-poolseid maailmu. Muide, ka ukse paotamist sõna otseses mõttes võiks märgata: Villu tüdart me ei näe kunagi „päriselt”, aga näeme tema kätt, mis ulatab ukse vahelt dressid (lk 43). Tütreist paistab käsi, Mirjam on kadunud, kuskil elab imelik noor naine – jutt käiks nagu erinevatest inimestest, aga kui lugeja on hakanud taipama, kuidas selles romaanis asjad käivad, siis pole see enam kindel. Äkki on kõikide uste taga ikkagi Mirjam? Kui teaks.

Mitme tähenduslikult korduva motiivi (torupill, katkine sõrm, taskunuga, hesperiidide õunad, kolm teed, kleit) kõrval on ka selliseid kordumisi, mis mõjuvad alguses suvalistena, aga mis samamoodi jätkavad kõige kokkusõlmimist kõigega, nii et juhusena paistev on lõpuks ikkagi osa suuremast süsteemist. Näiteks ehitab Eino ümber oma pliiti, et see teeks sooja vett (lk 27), aga pärast teeb vett Villu pliit (lk 42). Ei oskagi seda väga tähtsaks pidada, aga kordus toetab tervikut ja käivitab mõnes hoogsamas tõlgendajas uusi seosteskeeme. Näiteks märkasin, et Villu pliidi veega peseb Joonas käsi, märkasin, et Joonasel on sõrm katki, märkasin, et see kipub hiljem mädanema... See ahel paistab sundmõtteline, aga sellistesse ahelatesse sisse-mässimist romaan soodustab.

Igapidine rikkalikkus ja suured teemad võiksid tulemuseks anda väikese tekstimahuga „suure” kirjanduse. Päris kindel see siiski pole, kuigi pole ka kindel, et see on teisiti. Nimelt on teoses jooni, mis tekitavad kahtluse, kas peaeesmärk on arendada laiahaardelist ja sügavmõttelist kirjandust või tahetakse pakkuda haritud publikule midagi pise-mat ja kergemat – meelelahutust, kus saavad kokku põnev uurimislugu ja õuduskirjanduse inimnäoline variant. Mõistlik vastus on minu meelest see, et nende eesmärkide vahel polegi vastuolu,

suured mõtted ja žanrikaanonite alla paindub põnevus võivad käia koos.

Uurimisloos on Joonas Mirjami jälgedel, Joonas, Mirjam ja mõni teinegi on Aaronite jälgedel, Aaronid on Maiuse jälgedel ja Maiuse raamat jälitab üleüldse kõiki. Ka Saatusliku raamatu ümber tiirlevad lood on saanud endale intellektuaalses meelelahutuses omaette niši ammu enne „Inglite keelt”. Loterii blogis on arvustaja ettevaatlikult, aga siiski nimetanud Friedenthali „eesti Ecoks”<sup>2</sup> ja küllap on mõnele teiselegi lugejale „Inglite keelega” seoses meelde tulnud „Roosi nimi”. Tegevuse keskmises olevate raamatute tähenduslikkus on siiski kummaski romaanis erinev ning Friedenthali inglite keele kaudu avalduva algühtsuse taastamise teema tundub olevat fundamentaalsem. Aga jäägu kahe kirjaniku võrdlus edaspidistele andunud uurijatele, selleks tuleb Ecot hoolega üle lugeda, mida ma siiski ei teinud. Praegu saab mõtiskleda, kas Friedenthal kõigi nende Ecode olemasolu tõttu ka midagi kaotab. Võib kaotada, sest traditsioon söötab ette turvalise lugemisviisi ja tunde, et me oleme toimuvaga tuttavad juba enne, kui me romaani loetud saame. Aga samas võiksid ka traditsiooni tautal selgemini välja tulla need tahud, mida varasemast kirjandusest ei leia. Näiteks see ootamatu vaade ajaloole, mis tuleb esile XVII sajandil toimuvate sündmuste ja nende uurimise kaudu.

Aaronite prototüübid Õie ja Leo Utter uurisid Tartu paberiveski asutamise lugu ja kinnitasid, et hoolimata plaanidest ei saanud paberiveski asutamine kunagi teoks ning arvamus Tartu vesimärgi olemasolust on pealiskaudse tõlgenduse tulemus.<sup>3</sup> Nad töid välja rea asjaolusid, miks paberiveskit ei rajatud, kõige muu kõrval saame nende artik-

<sup>2</sup> kolm, Meelis Friedenthal – Inglite keel (2016). – Loterii. <http://loterii.blogspot.com/2016/05/meelis-friedenthal-inglite-keel-2016.html> (15. IX 2016).

<sup>3</sup> Õ. Utter, L. Utter, Tartu paberiveski asutamisest. – Paar sammukest XXI. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2004, lk 41–56.

list teada, et ülikooli trükikoja esimese juhataja Jakob Beckeri tegevus Tartus oli pehmelt öeldes problemaatiline. Friedenthal on Beckeri kuju jätnud põhitegelaste hulgast välja (kuigi teda päris unustatud ei ole) ja pannud formaalse juhi asemel trükikoja tegevust sisuliselt suunama teistmoodi problemaatilise Salomon Maiuse. Seda nime kasutas pseudonüümina Tartus päriselt töötanud Friedrich Menius, kelle elukäiku Friedenthal tutvustab romaani järelsõnas. Aaronite järelused on teistsugused kui Utterite järelused ja profaan-sel lugejal ei ole kindlat teadmist, keda uskuda.

Küsimus, mis seal veskis teisel pool jõge ikka täpselt tehti või tegemata jäeti, on teadagi kohaliku tähtsusega, siit hargneb vaid üks väike lugu suuremas võrgustikus. Selle võrgustiku puhul ei tea aga lugeja kunagi täpselt, mis osutub tähtsaks ja keda uskuda. Tähtis peaks olema, mis saab Maiuse raamatust. Sellest väga midagi ei saagi, see jääb Siimu

kätte. Ehk siis ootama oma aega, mis võib ju lähedal olla. See teeb rahutuks ja tekitab uusi küsimusi. Mis saab Joonasest? Miks jätab Friedenthal tõlkimata volapüki keeles ette loetud lause (lk 182)? Miks XX sajandil hakati volapüki keeles ikkagi kasutama „r”-tähte? Miks rõhutab Friedenthal järelsõna lõpus (lk 208), et uurimine jätkub Tartu Ülikooli raamatukogus?

Volapükikeelne lause on pärit Johannese Ilmutuse raamatust (Ilm 1: 3). See tekstikoht võib tekitada uusi küsimusi, aga olgu ta siin lõpuks kirjas ka eesti keeles ja kõige levinumas sõnastuses: „Õnnis on see, kes loeb, ning need, kes kuulavad neid ennustuse sõnu ja hoiavad tallel, mis sellesse on kirjutatud, sest aeg on lähedal.”<sup>4</sup>

MART VELSKER

<sup>4</sup> Johannese ilmutus. – Piibel. <http://piibel.net/#q=Ilm+1> (16. IX 2016).